

*Рымбекова А.Д.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

E-mail: nurseitova08@mail.ru

ҚЫТАЙДАН КЕЛГЕН ҚАНДАСТАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ САНАСЫНДАҒЫ АНА ТІЛІНІҢ РӨЛІ

Аңдатпа. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстандағы этнодемографиялық процестердің бағыттарының бірі этникалық қазақтарды тарихи отанына қайтару болды. Қандастардың жаппай қоныс аударуы Қазақстан Республикасының әлеуметтік-коммуникативтік кеңістігінің өзгеруіне және трансформациясына алып келді. Осыған байланысты қазіргі Қазақстан жағдайында қандастарымыздың тілдік және мәдени бейімделу мәселелерін зерттеу ерекше ғылыми-әдістемелік өзектілікке және әлеуметтік-саяси маңызға ие болуда. Қазіргі уақытта бұл көп қырлы мәселенің жекелеген аспектілері әртүрлі зерттеу топтарының ғылыми зерттеулерінің тақырыбы болып табылады. Мақаладағы зерттеудің мақсаты – қазақ репатрианттарының мәдениетаралық коммуникациясының, тілдік және әлеуметтік-мәдени бейімделуінің ғылыми және әдістемелік негіздерін әзірлеу және оларға кешенді лингвомәдени және әлеуметтік-психологиялық қолдау және тиімді әдістемелік көмек көрсету үлгілерін жасау. Зерттеудің негізгі бағыттары: қазақ репатрианттарының мәдени-тілдік бейімделуін қамтамасыз ететін әлеуметтік қолдау түрлерін қарастыру; қандастарымыздың әртүрлі буын өкілдерінің тілдік бейімделуі және коммуникативтік-психологиялық интеграциясын айқындау. Зерттеудің ғылыми жаңалығы қазіргі таңда жыл өткен сайын қандастардың алдында тұрған тілдік тосқауылдың беті қайтып, қазақ тілінің беделі мен рөлі артып, жергілікті халықтың тілге деген көзқарасының түбегейлі өзгерісі сарапталады. Зерттеу нәтижесінде әлемнің репатрианттарының тарихи отанына оралғандағы ұшыраған кедергілері зерттеліп, өз қандастарымыздың тап болған тосқауылдарымен салыстырмалы талдау жүргізіліп, проблеманың шешу жолдары қарастырылады. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі әр жылдары тарихи отанына қоныс аударған қандастарымыздың әртүрлі пікірлері зерттеліп, ортақ бір шешімнің шығуына сеп болады.

Кілт сөздер: тіл саясаты, қандастар, тосқауыл, әлеуметтік-мәдени бейімделу, этнодемографиялық процестер.

Кіріспе

Қытайдағы қазақ диаспорасының бір бөлігі Қытайда олар "ата-бабаларының жерінде" тұрады деп сеніп, Қазақстанға қоныс аударғысы келмеді. Сонымен қатар, Қытайдан келген қандастарымыз өздерінің шағын шаруашылығының көмегімен де өздерінің еңбекқорлығының арқасында шетелден қоныс аударған басқа қазақтарға және тіпті жергілікті тұрғындарға қарағанда табысты болып келеді, бұл ретте олар Қазақстандағы туыстық байланыстарына жиі сүйенеді. Белгілі қазақстандық қытайтанушы Қ.Ш. Хафизова атап өткендей, Қытайдан тұрақты тұруға келетін және кәсіпкерлік қызметпен айналысатын, Қазақстанның жоғары оқу орындарында оқитын Қытайдан келген қазақтардың арасында «қытайлықтар мен біздің (қазақстандықтардың) туыстық, сонымен қатар рулық байланыстарын қалпына келтірудің айқын үрдісі байқалады. - Е.с.)»

Қытайдан қоныс аударушылар арасындағы әлеуметтік ұтқырлық, ұлттық мемлекет кепілдік берген артықшылықтар мен жеңілдіктер жағдайына түсетіндіктен өте жоғары болуы мүмкін. Этникалық қазіргі кездегі ең жылдам "әлеуметтік лифт" ретінде қоныс аудару-

шылардың жас буынына кәсіптік білім алуға және Қазақстанда кәсіби мансабын Қытайға қарағанда тезірек жасауға көмектеседі.

Қазақ халқы сандаған ғасырлық тарихы бар, мәдениеті мен әдебиеті, руханияты мен саяси беделі қалыптасқан ұлттың санатында. Көптеген тарихи оқиғаларға байланысты, арқа еті арша боп, борбай еті борша боп, туған жерін тастап кетуге мәжбүр болған қандастарымыз тасада жүріп күн көріп, туған елі мен туған жерін аңсады. Сыртта жүріп, туған тілінен, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын барынша сақтап, өскелең ұрпаққа саф күйінде жеткізген қандастарымыз еліміз Тәуелсіздік алғанда шат-шадыман болып, туған елінің ыстық ықыласына бөленуді арман етті. Сөйтіп, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан Республикасы басқа мемлекеттерден этникалық қазақтардың тарихи отанына оралуына үлкен жағдай жасай бастады.

Шетелден отанына оралған қандастардың этникалық санасындағы ана тілінің рөлі айрықша зор болды. Сандаған ғасырлар бойы ана тілінің негізін сақтап, өскелең ұрпаққа тіл мәдениетін асқан жауапкершілікпен дарытып келген қандастардың тілге деген құрметі ерекше. Сәйкесінше, туған жеріне табан тіреген қандастардың тілдік тосқауылға тап болғаны – біршама тіл саясатының кенжелеген тұстарын айқындай түсті.

Яғни, ғылыми тұрғыда тіл мен қоғамның қарым-қатынасына байланысты мәселелерді қарастыру қазіргі кезде үлкен маңызға ие, өйткені қазіргі өркениеттің негізі үнемі өзара байланыс пен өзара әрекеттесетін мәдениеттердің алуан түрлілігі болып табылады. Өр мәдениеттің өзіндік тілдік жүйесі бар, оның көмегімен сөйлеушілер бір-бірімен байланысады. Кез-келген халықтың мәдениетіндегі тілдің маңыздылығын асыра бағалау қиын.

Мәдени әдебиеттерде ол көбінесе келесі бағалауларға дейін азаяды: 120-тіл-бұл мәдениеттің айнасы, онда адамның айналасындағы нақты әлем ғана емес, сонымен бірге халықтың менталитеті, оның ұлттық сипаты, дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, мораль, нормалар мен құндылықтар жүйесі, әлемнің бейнесі мен мұнда лап тұрады;

- тіл-мәдениеттің иесі, сондықтан тілдің көмегімен ол ұрпақтан-ұрпаққа қалай беріледі;

- тіл-өз халқының менталитетін, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын, сондай-ақ әлемнің ерекше мәдени бейнесін тіл арқылы қабылдайтын адамның жеке басын қалыптастыратын мәдениет құралы (Dudinova, E. I., Negizbayeva, M. O., 2021)

Өр этностың мәдениетінде тұрақты жалпыадамзаттық құндылықтарды білдіретін көптеген тұжырымдамалық ұғымдар бар. Белгілі бір жағдайларда, әсіресе этникалық тағдырдың бетбұрыс кезеңдері, олар этникалық сана мен өзін-өзі танудың құндылық бағдары үшін негізгі өзек болды. Рухани мәдениеттің бір бөлігі ретінде тіл этностың қоршаған шындықты және өзін осы әлемде танудың күрделі процесінің механизміне енуге мүмкіндік береді. Тілде халықтың рухани жады ретінде құндылық аспектісі бар.

Жалпы, этникалық сана мен өзін-өзі тануды зерттеу дәстүрлері кең теориялық және эмпирикалық негізге ие. Оның негізінде этностың мәні, табиғаты мен құрылымы туралы әртүрлі түсінік жатыр. Мәселен, белгілі ғалым Ю. В. Бромлей этнос терминіне мынадай анықтама береді: «Этнос-бұл белгілі бір аумақта тарихи қалыптасқан, тілдің, мәдениеттің және психиканың ортақ, салыстырмалы түрде тұрақты ерекшеліктері бар, сондай-ақ олардың бірлігі мен өзін-өзі атауда бекітілген басқа ұқсас құрылымдардан айырмашылығы бар адамдардың тұрақты жиынтығы» (Dudinova, Negizbayeva, Turlash, G., 2022: 58–67). Этникалық қасиеттер (тіл, мәдениет, сана) тек тиісті жағдайларда – аумақтық, табиғи, әлеуметтік-экономикалық, Мемлекеттік-құқықтық жағдайларда қалыптасады. Алайда, Ю.В. Бромлейдің этникалық өзін-өзі тануы әртүрлі бағаланды.

Ю.В. Бромлей этникалық өзін-өзі танудың құрылымы, оның дамуының ішкі механизмі, оның өмір сүруінің объективті негіздері туралы ережесін ұсынды. Бұл этникалық өзін-өзі тану компоненттерін анықтауға және талдауға, олардың генезисі мен эволюциясын зерттеуге байланысты бағытты бастады. Ол құрамдас бөліктердің спектрін кеңейтті. Ғалымның пайымдауынша, этникалық өзін-өзі тануды тек этникалық (ұлттық) санаға дейін

төмендетуге негіз жоқ болып табылады. Өйткені, өзін-өзі тану-бұл адамның өз әрекеттері, сезімдері, мінез-құлық мотивтері және т. б. туралы хабардарлығы.

Әлемді қабылдау тілмен негізделген деген ұғымды әйгілі ғалым Сепир – Уорф өзіндік тұжырымдамасы негізінде ("тілдік салыстырмалылық теориясы") мынадай маңызды пікірді алға тартады: «Адамдар тек объективті әлемде ғана емес, сонымен қатар қоғамдық қызмет әлемінде де өмір сүреді, әдетте олар белгілі бір қоғам үшін өрнек құралына айналған белгілі бір тілдің ықпалында болады деп санайды. Біз тілдің көмегінсіз шындықты толық түсіне алмаймыз. Сондай-ақ, тіл қарым-қатынас пен ойлаудың кейбір арнайы мәселелерін шешудің жанама құралы деп тұжырымдай жаңсақ пікір болып табылады. Шын мәнінде, "нақты әлем" көбінесе бейсаналық түрде осы топтың тілдік нормалары негізінде құрылады... біз осы немесе басқа құбылыстарды көреміз, естиміз және қабылдаймыз, негізінен біздің қоғамның тілдік нормалары өрнектің осы формасын қабылдайтындығына байланысты болып келеді» (Омарова, 2012:56-62))

Э. Сепир тілді мәдениеттің символдық нұсқаулығы деп тұжырымдайды. Тілдік салыстырмалылық тұжырымдамасының тағы бір авторы Бенджамин Ли Уорф былайша соны пікір білдіреді: «Біз табиғатты ана тіліміз көрсеткен бағытта бөлшектейміз. Біз құбылыстар әлемінде белгілі бір категориялар мен типтерді бөліп көрсетеміз, өйткені олар (осы категориялар мен типтер) өздігінен айқын; керісінше, әлем біздің санамызда ұйымдастырылуы керек әсерлердің калейдоскопиялық ағымы ретінде пайда болады, яғни негізінен біздің санамызда сақталған тілдік жүйе. Біз әлемді бөлшектейміз, оны ұғымдарға бөлеміз және мағыналарды осылай бөлеміз, басқаша емес, негізінен біз осындай жүйелеуді белгілейтін келісімге қатысушымыз. Бұл келісім белгілі бір сөйлеу ұжымы үшін күшке ие және біздің тіліміздің модельдер жүйесінде бекітілген» (Амантаева, Жарқынбекова, 2022).

Мәдениет арасындағы айырмашылықтар тілдік айырмашылықтарға байланысты болады. Адамның басқа мәдениетті түсінуіндегі сөзсіз шегі-бұл біздің тілімізде басқа біреудің мәдениетінің тілімен құрылған және шартталған кейбір шындықтарды білдіретін терминдер жоқ.

Материалдар мен әдістерді сипаттау

Аталмыш мақалада қандастарымыздың тілдік бейімдеу тетіктерін зерделей отырып, сауалнама түрінде статистикалық эксперимент жүргізіледі.

Талқылау

Қазақстан тәуелсіздік алған жылдары оралмандардың саны едәуір өсті, нәтижесінде қоғамдық өмірдің саяси, экономикалық, мәдени және басқа да салаларын айқындай отырып, жекелеген өңірлердің әлеуметтік дамуының нақты факторына айналды[6].

Иә, бұл тарихи сәт талай ғажап туындылардың тууына ықпал етті. Қандастарымыз туған жеріне оралып, туған елімен қауышып, ыстық ықыласқа бөленді. Алайда, ат ізін салып, алыстан келген қандастарымыз біршама тосқауылдарға тап болды. Солардың бірі – тіл мәселесі. Бесенеден белгілі, жетпіс жыл бойы Кеңес одағының құрамында болған қазақ елі тіл мәселесіне келгенде, талай қиындықтарға жолықты. Қазақ мектептері мен балабақшалары саусақпен санарлықтай болып, бүкіл ресми құжаттардың барлығы орыс тілінде жүргізілді. Кейін, тіпті, еліміз еңсесін тіктеп, егеменді ел атанған тұста да тіл мәселесі кенжелеп тұрды.

Қытайдан қоныс аударған қандастарымыз туған еліне оралғанда, туған тілінде сөйлеуге тиіс ұлтының өзге тілде сөйлеп, қазақ тіліне деген сұраныстың төмен болғандығы айқын болды. Бұл жайт қандастарымызға біршама тосқауыл қойды.

Тарих сахнасына көз жүгіртсек, 1990 жылы 24 сәуірде «КСРО халықтарының тілдері туралы» заң жарық көрді. Аталмыш заңда Кеңес өкіметі тарихында алғаш рет орыс тілін мемлекеттік тіл деп жариялады. Бұл нормативтік құқықтық акт бір жарым жылдан астам уақыттан бері қолданылып келеді, бірақ оны одақтың қабылдауы өсіп келе жатқан ұлттық

қайшылықтарды шешу үшін тіл саясатына жүгінудің маңыздылығын көрсетті. Бұрынғы Кеңестік республикалардың көпшілігінде орыс тілді халық КСРО-да 70 жылдан астам уақыт бойы өмір сүріп келе жатқан жергілікті халықпен салыстырғанда теңгерімді болғанымен, жаңадан тәуелсіз мемлекеттер өздеріне таңылған лингвистикалық плюрализм принципінен бас тарта бастады. Тілдісаясатының демократия кезеңінің басталуы 1989 жылмен тұспа-тұс келді. Тіл бұл кезеңі тәуелсіздік алған республикалардың этникалық топтарының ана тілдерінде жаңа саяси мәртебе алуға ұмтылуымен сипатталады (Abdurakhmanov, Yakub, Kalirgalieva, 2022).

XX ғасырдың басында қазақ елінде Алаш қайраткерлерінің алға қойған басты мақсаттарының бірі мемлекеттік жүйенің негізін қалау болды. Ал екінші негізгі мәселе мемлекеттік тіл саясатын тиімді жүзеге асыру болды. Алаш зиялылары өскелең ұрпақты тәрбиелеуде, адамдарды мәдениетке баулуда мейірімсіз білім беру комиссиясында қызмет етті. Алаш белсендісі Ахмет Байтұрсынұлының айтуынша, әлемде ешбір тіл өзінен-өзі шықпайды, бұл тіл бай елдің күнделікті өмірінің қазанында туады. Әу бастан-ақ Алаш үкіметі ұрпақтардың тәрбиесіне, ұрпақтардың болашағына көп көңіл бөлді. Кейінгі ұрпақтың ана тілінде сауатты болуы үшін олар ана тілінде оқулықтар шығарды. Сонымен қатар, қазақстандық іс қағаздарын жүргізу мәселесі күн тәртібіне қойылды. Ол білім ана тілінде болуы керек деген идеяны ұстанды. Қазақ тіліндегі басылымға ерекше көңіл бөлінді. 1930 жылға дейін Кеңес Одағының тіл саясаты бір тілді қоғам құру идеологиясы болғанымен, ғалымдар қазақ тілінің ерекшеліктерін, жалпы қазақ тілі ғылымын, оны зерттеу әдістерін ұсынып, ана тілімізді өмірде қолдануға жүйелі түрде ықпал етті. 1930 жылдан кейін осы бағыттағы зерттеулер саяси бағытқа бағыттала бастады (Саркыткан, Карипжанов, 2023:53-68).

Тіл әрқашан әлем мен адам арасындағы делдал ретінде әрекет етеді, адамға әлемнің белгілі бір тілдік бейнесін салады. Мұның бәрі адамның ұлттық тілдің тұтқыны екенін білдірмейді. Тілдік дүниетанымның үстінде әлеуметтік топтардың әлеуметтік дүниетанымы, адамның жеке дүниетанымы қалыптасады. Әлемнің тілдік бейнесі әлемнің мәдени, діни, философиялық, ғылыми бейнесімен толықтырылады. Алайда, бұл картиналарды жасау адамнан интеллектуалды күш-жігерді қажет етеді. Өйткені, "нақты әлемнен тұжырымдамаға және одан әрі ауызша көрініске дейінгі жол әр түрлі халықтар арасында әр түрлі, бұл тарихтың, географияның, осы халықтардың өмір сүру ерекшеліктерінің және сәйкесінше олардың қоғамдық санасының дамуындағы айырмашылықтарға байланысты" (Ықылас, Габдулина, 2024).

Тіл шындықты тікелей емес, екі кезеңнен кейін көрсетеді: нақты әлемнен ойлауға және ойлаудан тілге. Ойлау тілдің алдында болғанымен, оның нәтижелері тілде қалыптасып, біршама өзгереді (ой сөзде толығымен көрініс таба алмайды). Сондықтан тіл қарым-қатынас пен ойлауды одан әрі дамытудың жеке қатысушысына айналады, ол ойдың қарапайым құю формасы бола алмайды, ол бір уақытта ойдың бір бөлігін жасырып, ойды тілдік бірлестіктермен толықтыра алады.

Зерттеу нәтижелері

Қазақ диаспорасының әлеуметтік-коммуникативтік ортасында әртүрлі тілдердің қолданылуын қарастырайық. Қытайдағы қазіргі қазақ тілінің алфавиттік базасы араб жазуы екенін атап өткен жөн. Қазақ тілінде диалектілер жоқ, сондықтан қазақтар мыңдаған шақырым қашықтықта болса да бір-бірін түсінеді. Алайда, бүгінде қазақ диаспоралары сөйлейтін тілге көптеген шетелдік сөздер келді, бұл олардың Отанынан алыс ұзақ өмір сүруіне байланысты. Батыс Еуропа елдерінде (Ұлыбритания, Франция, Германия, Голландия, Норвегия, Швеция және Дания), сондай-ақ Түркия, Қытай, Ресей, Орталық Азия, Сауд Арабиясы, АҚШ, Моңғолия және ТМД елдерінде қазақ диаспоралары қолданатын тілдерді жіктей отырып, оларды төрт топқа бөлуімізге болады:

- 1) Ана тілі;
- 2) көші-қон жолы елдерінің тілдері;
- 3) жергілікті тіл, көбінесе мемлекеттік немесе этникалық көпшілік тілі;
- 4) Білім және/немесе бизнес тілі.

Қытай қазақтары қолданатын тілдерге Ана тілі, тұрғылықты елдің тілі және білім беру немесе бизнес тілі жатады. Ана тілі қазақтар жинақы қоныстанған аумақтарда жұмыс істейді. "Сіз қай тілді ана тілі деп санайсыз?"- барлық респонденттер туған жерін (қазақ) атап өтті. Тұрғылықты елдің тілі әлеуметтік-коммуникативтік жүйенің барлық салаларында қолданылады; оны қолдану белгілі бір елдің билігі жүргізетін этносаясатқа байланысты. Мысалы, Қытайда бұл топқа ең көп таралған үш тіл кіреді: Қытай (мемлекеттік мәртебеге ие), ұйғыр (ел халқының ең көп этникалық тобының тілі ретінде) және моңғол (150 мыңға жуық қазақ диаспорасы тұратын шекаралас елдің тілі). Қытай қазақтары үшін тұрғылықты елінде сатып алынған білім немесе бизнес тілдері түрік, орыс және басқа тілдер болып табылады [9].

Тіл саясаты туралы тереңірек білу үшін, қандастарымыздан тәжірибе ретінде сауалнамалық сұхбат жүргізілді. Сауалнамаға 25 қандасымыз қатысты. Олардың жас мөлшері әртүрлі, мамандығы да алуан түрлі. Қандасымыздың 13-і 1995 жылы отанына оралса, 12-сі 2009 жылы туған жеріне қоныс аударды. Демек, екі топтың арасында 14 жылдық айырмашылық бар. Сауалнамалық сұхбатта бірқатар маңызды сұрақтар қойылды. 25 қандасымыздың 10-ы 35-55 жас аралығында болса, 15-і 60-тан асқан болып табылады.

Аталмыш зерттеу нәтижесінде мынадай сұрақтар қойылды:

1. Қазақстандағы тіл саясатына көңіліңіз тола ма?
2. Қазақстанға қоныс аударғанда тілдік тосқауылға тап болдыңыз ба?
3. Қазақстандағы тіл саясатын қалай өзгертер едіңіз?
4. Қос тілді жүйеге деген жеке көзқарасыңыз?

Бұл сұрақтарға респонденттер әртүрлі жауап берді. Мәселен, «Қазақстандағы тіл саясатына көңіліңіз тола ма?» деген сұраққа 25 қандасымыздың 10-ны «толады» десе, 12-сі «толмайды» деді. Ал, қалған 3-уі «білмеймін» деп жауап берді.

*1-диаграмма. «Қазақстандағы тіл саясатына көңіліңіз тола ма?»
деген сұрақтың жауабы*

Қандастарымызды қынжылтатын мәселе, кейбір қазақ бауырларының орыс тілінде сөйлеуі болып табылады. Яғни, өзінің туған тілін білмейтін қазақ өкілдерінің біршама болуы.

Келесі бір «Қазақстанға қоныс аударғанда тілдік тосқауылға тап болдыңыз ба?» деген сауалға қандастарымыз былай деп жауап берді.

2-диаграмма. «Қазақстанға қоныс аударғанда тілдік тосқауылға тап болдыңыз ба?» деген сұраққа жауап

Диаграммада көрсетілгендей, 80% қандасымыз тілдік тосқауылға ұшырады. Өсіресе, іс-қағаздарды толтыру барысында, мемлекеттік тілде көптеген құжаттардың ресімделмеуі – қандастарымызға біршама қиындықтар туғызды. Ал, респонденттеріміздің 17% тілдік тосқауылға тап болмады. Ал, 35% нақты жауап бере алмады.

3-диаграмма. «Қазақстандағы тіл саясатын қалай өзгертер едіңіз?» деген сұраққа жауап

Бұл сұраққа қандастарымыз әртүрлі ұсыныстар айтты. 40% қазақ әдебиеті мен қазақ тарихын насихаттау керек десе, 35% қазақ тілі туралы заңдарды шығару керек деді. 10% қазақ тілін оқытатын тегін курстар ашар едім десе, 15% бірқатар жаңалықтар енгізер едім деген сан түрлі ұсыныстар айтылды.

4-диаграмма. «Қос тілді жүйеге деген жеке көзқарасыңыз?»
деген сұрақтың жасауы

Қос тілді жүйені қандастарымыздың 80 % мүлде қолдамады. Ал, 10 % қолдаса, 5% қалыс қалып, 5% екіұдай пікірде болды. Демек, қандастарымыздың көпшілігі қос тілді жүйені аса құптамайды екен. Олардың пайымдауынша, қазақ тілі ұлттың тілі болған соң, Қазақстан Республикасындағы әр азамат қазақ тілінде сөйлеуі керек.

Сауалнама нәтижесінде, қандастарымыз қазақ тілінің мәртебесі әр өскелең ұрпақтың санасында жаңғыруы тиіс деген тұжырымдаманы алға тартады.

Ал, әлем тарихына көз жүгіртсек, 1980 жылдардың аяғында әлемнің көптеген елдерінде туған жеріне оралған этникалық топтардың айтарлықтай саны байқала бастады. Отанына оралған этникалық топтар -бұл шетелде бір немесе бірнеше ұрпақтан астам өмір сүргеннен кейін этникалық отанына қоныс аударғандар болып есептеледі. Этникалық көші-қон Еуропада 1980 жылдардың аяғында Қырғи қабақ Соғыс әлсіреген кезде, сондай-ақ 1991 жылдың аяғында Кеңес Одағы ыдыраған кезде болды. Неміс Австралиялықтары 1980 жылдардың аяғында Шығыс Еуропаның бұрынғы коммунистік елдерінен (Польша мен Румынияны қоса алғанда) Германияға орала бастады. Көп ұзамай этникалық немістердің көп бөлігі Германияға Қазақстан сияқты бұрынғы Кеңес Одағы республикаларынан туған жеріне оралды. Ал 2000 жылдардың басында немістердің 3 миллионға жуығы Германияға қоныс аударды. Сонымен қатар, 1990 жылдардың басы мен ортасында 5 миллионға жуық этникалық орыстар Ресейге жаңадан тәуелсіз мемлекет атанған Орталық Азия республикаларынан және Украина сияқты Басқа Шығыс Еуропа елдерінен өз Отандарына оралды. Бұл аталмыш елдердегі ұлтшылдықтың күшеюіне, сондай-ақ, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін сол елдердегі экономикалық және саяси жағдайлардың төмендеуіне байланысты болды. 1980 жылдардан бастап 1,5 миллионнан астам еврей халқы Шығыс Еуропа мен бұрынғы Кеңес Одағынан Израильге қоныс аударды.

Сонымен қатар, 1980 жылдардағы Латын Америкасындағы экономикалық құлдырау көптеген этникалық испандықтарды, итальяндықтарды және португалдықтарды, олардың ата-бабалары осы континентке бірнеше ұрпақ бұрын қоныс аударған, Еуропадағы ата-бабаларының отанына оралуға итермеледі. Латын америкасы континентінен бұл қоныс аударудың бір бөлігі 1980 жылдардың аяғынан бастап ата-бабаларының Отаны Жапонияға оралған этникалық жапондықтар (Никкейджиндер) болды. Бразилия мен Перуден 300 000-ға жуық Никкейджиндер Жапонияға дейін қоныс аударды (Abdurakhmanov, Yakuba, Kalirgalieva, 2022).

1980 жылдардың аяғынан бастап он мыңдаған этникалық Корейлер оңтүстік Кореяға уақытша және тұрақты түрде қоныс аударып жатты. Қытай сонымен қатар 1980-ші жылдардан кейін этникалық топтардың көші-қонының күрт өсуін байқады, өйткені ел жаңа ашық және реформалық саясаты бар экономикалық орталыққа айналды. Шетелдегі көптеген Қытайлықтар Қытайға, әсіресе 1980 жылдардың аяғынан бастап Оңтүстік-Шығыс Азия мен Солтүстік Америкадан қоныс аударды және олар ел экономикасының дамуына үлкен үлес қосты. Бәрімізге аян, Израильге қоныс аударған еврей халқы туған тіл саясатына қатысты күрмеуі қиын күрделі мәселелерге тап болды.

Қорытынды

Мақала жазу барысында бірқатар маңызды мәселелер анықталды. 20 ғасыр әлем халқы үшін көптеген өзгерістер әкелген ғасыр болды. Қазақ халқы үшін де үлкен саяси өзгерістерге толы кезең болды. Тәуелсіздік алғаннан кейін, туған жеріне қандастарымыз орала бастады. Қорытындылай келе, қандастарымыздың қазақстандық қоғамға сәтті бейімделу жүйесі, көптеген факторларға байланысты болды. Мәслен, олардың ішінде елімізде жүргізіліп жатқан тіл саясатын, мемлекеттік органдардың жақын және алыс шетелдердегі этникалық қазақтарға қатысты қызметін, бұқаралық ақпарат құралдары мен білім беру жүйесін толықтай атап өте аламыз.

Аталмыш зерттеу барысында, респонденттердің, яғни, қандастарымыздың тілдік сәйкестігін интериоризациялау тілдік, әлеуметтік – тарихи, психологиялық, мәдени ерекшеліктерге байланысты күрделі және көп мағыналы процесс екенін көрсетеді.

Қазақ тілін жетік меңгеру қандастарымыздың бейімделуіне ықпал етіп қана қоймай, әлеуметтік белсенділік - тілді жылдам әрі сапалы меңгеру процесін жеделдететін фактор екені белгілі болды. Зерттеу материалдарын қарастыру барысында, мәдени және әлеуметтік әсердің, сондай-ақ қазақ әлеуметтік-мәдени кеңістігіне бағдарлану қандастардың тілдік мінез-құлқын, тіл саясатына деген көзқарасын, жалпы тілдік тосқауылды қалай жеңгенін айқындай түсті.

Зерттеу барысында тарихи Отанға оралған қандастарымыздың алдында кездесетін жағдайды бағалауға және интеграция процесінде кездесетін мәселелердің шеңберін анықтауға әрекет жасалды. Отандық ғалымдардың жүргізген әлеуметтану бағытындағы зерттеулері әртүрлі топтардың өкілдерімен сауалнамалар, топтық талқылаулар және терең сұхбаттар жүргізу арқылы зерттелетін мәселенің әртүрлі аспектілері бойынша қандастар мен жергілікті халықтың пікірлерін анықтауға мүмкіндік берді. Аталмыш зерттеу мақаласы ресми статистика деректеріне және социологиялық зерттеу процесінде алынған ақпаратты талдау нәтижелеріне негізделген.

ТМД-ға кірмейтін елдерден келген қандастар көбінесе орыс тілінің қоғамдық өмірде кең таралуына байланысты түрлі проблемаларға тап болады. Бұл әсіресе елдің солтүстік және шығыс аймақтарында айқын көрінеді. Мәдени және этникалық бейімделу оңтүстік аймақта, сондай-ақ батыс, солтүстік және Орталық аймақтардың моноэтникалық аудандарында әлдеқайда оңай, өйткені ұлттық дәстүрлер, соның ішінде тілдік дәстүрлер жақсы сақталған.

Ұсынылған зерттеу қандастар қол жеткізген интеграция деңгейін өлшеу үшін нақты көрсеткіштерге негізделген, атап айтқанда:

1. Тіл кез-келген қарым-қатынастың негізі болып табылады, сондықтан тілдік интеграция маңызды; мигранттардың қабылдаушы елдің тілін білу деңгейі осындай интеграцияның маңызды көрсеткіші болып табылады.

2. Мигранттардың әлеуметтік интеграциясы олардың қабылдаушы елдің қоғамдық өміріне қатысу дәрежесі, сондай-ақ олар үшін әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігі, мысалы, медициналық көмекке қолжетімділік арқылы бағаланады. т

3. Табысты интеграциялық процестің көрсеткіші бола отырып, білім деңгейі болашақ экономикалық интеграцияның маңызды шарты бола алады. Қандастарымыздың білім деңгейі, олардың білім сапасы, олардың мектептер мен жоғары оқу орындарын таңдауы оларды жергілікті оқушылармен салыстыруға негіз береді.

4. Экономикалық интеграция қандастарымыздың еңбек нарығына шығу мүмкіндіктері мен сәттілігін, олардың тұтастай алғанда мемлекеттің экономикалық өміріне қатысуын анықтайды.

Әдебиеттер:

Амантаева, Жаркынбекова, 2022 – *Амантаева А.Г., Жаркынбекова Ш.К.* Репрезентация понятия «оралман» в языковом сознании репатриантов Казахстана. 2022.

Омарова, 2012 – *Омарова Г.С.* Жаһандану жағдайындағы шетел қазақтары рухани құндылықтарын сақтау мәселелері // Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии. 2012. 41(4). С. 56–62.

Саркыткан, Карипжанов, 2023 – *Саркыткан К., Карипжанов Н.* Қазақстан-қытай қатынастары: этникалық қазақтардың географиясы және көші-қоны аясында // Казахстанское востоковедение. 2023. 8(4). С. 53–68.

Ықылас, Габдулина, 2024 – *Ықылас М.М., Габдулина Б.А.* Қазақстандағы көші-қон саясатының жаңа белесі // Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии. 2024. 87(1).

Abdurakhmanov, Yakub, Kalirgalieva, 2022 – *Abdurakhmanov N.A., Yakub A.A., Kalirgalieva A.T.* Problems of preservation of traditional music by the kazakh diaspora abroad // Хабаршы вестник bulletin, 2022. № 2.

Dudinova, Negizbayeva, 2021 – *Dudinova E.I., Negizbayeva M.O.* Медиадискурс социально-психологической адаптации мигрантов и кандас в Казахстане // Серия Журналистики. 2021. 62(4), 33–43.

Dudinova, Negizbayeva, Turlash G, 2022 – *Dudinova E., Negizbayeva M., Turlash G.* Позитивная коммуникация как технология адаптации мигрантов и кандас в Казахстане: аспекты межкультурной интеграции // Серия Журналистики. 2022. 65(3). С. 58–67.

Dyussenova, Mandykayeva, Ozdogru, Utalieva, Dauzhanova, 2022 – *Dyussenova A.Z., Mandykayeva A.R., Ozdogru A., Utalieva Z.T., Dauzhanova A.M.* Психологические особенности эмпатических способностей обучающихся-кандасов // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology series. 2022. 141(4).

Shyngyssova, Kerimbek, Ashimova, Alkozhayeva, 2023 – *Shyngyssova N.T., Kerimbek Z.S., Ashimova A.B., Alkozhayeva A.S.* Media coverage of migration issues: media effects // Серия Журналистики. 2023. 69(3). С. 52–65.

References:

Amantayeva, Zharkynbekova, 2022 – *Amantayeva A.G., Zharkynbekova Sh.K.* Reprezentatsiya ponyatiya «oralman» v yazykovom soznanii repatriantov Kazakhstana [Representation of the concept of "oralman" in the linguistic consciousness of repatriates to Kazakhstan]. 2022. (in Rus)

Omarova, 2012 – *Omarova G.S.* Zhahandanu zhagdayyndagy shetel qazaqtary rukhani qundylyqtaryn saqtau maseleleri [Preserving spiritual values among Kazakhs living abroad in the context of globalization] // Vestnik KazNU. Seriya filosofii, kulturologii i politologii. 2012. 41 (4). P. 56–62. (in Kaz)

Sarkytkan, Karipzhanov, 2023 – *Sarkytkan K., Karipzhanov N.* Qazaqstan-qytay qatynastary: etnikalyq qazaqtardyn geografiasy zhane koshi-qony ayasynda [Kazakh-Chinese relations: the geography of ethnic Kazakhs] // Kazakhstanskoye vostokovedeniye. 2023. 8 (4). P. 53–68. (in Kaz)

Yqylas, Gabdulina, 2024 – *Yqylas M.M., Gabdulina B.A.* Qazaqstandagy koshi-qon sayasatynyn zhana belesi [A new stage in migration policy in Kazakhstan] // Vestnik KazNU. Seriya filosofii, kulturologii i politologii. 2024. 87 (1). (in Kaz)

Abdurakhmanov, Yakub, Kalirgalieva, 2022 – *Abdurakhmanov N.A., Yakub A.A., Kalirgalieva A.T.* Problems of preservation of traditional music by the Kazakh diaspora abroad // Khabarshy vestnik bulletin. 2022. № 2.

Dudinova, Negizbayeva, 2021 – *Dudinova Ye.I., Negizbayeva M.O.* Mediadiskurs sotsialno-psikhologicheskoy adaptatsii migrantov i kandas v Kazakhstane [Media discourse on the social and psychological adaptation of migrants and kandas in Kazakhstan] // Seriya Zhurnalistiki. 2021. 62 (4). P. 33–43. (in Kaz)

Dudinova, Negizbayeva, Turlash G, 2022 – *Dudinova E., Negizbayeva M., Turlash G.* Pozitivnaya kommunikatsiya kak tekhnologiya adaptatsii migrantov i kandas v Kazakhstane: aspekty mezhkulturnoy integratsii [Positive communication as a technology for the adaptation of migrants and immigrants in Kazakhstan: aspects of intercultural integration] // Seriya Zhurnalistiki. 2022. 65 (3). P. 58–67. (in Rus)

Dyussenova, Mandykayeva, Ozdogru, Utalieva, Dauzhanova, 2022 – *Dyussenova A.Z., Mandykayeva A.R., Ozdogru A., Utalieva Z.T., Dauzhanova A.M.* Psikhologicheskkiye osobennosti empaticheskikh sposobnostey obuchayushchikhsya-kandasov [Psychological characteristics of empathic abilities of kandas students] // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology series. 2022. 141 (4). (in Rus)

Shyngyssova, Kerimbek, Ashimova, Alkozhayeva, 2023 – *Shyngyssova N.T., Kerimbek Z.S., Ashimova A.B., Alkozhayeva A.S.* Media coverage of migration issues: media effects // Seriya Zhurnalistiki. 2023. 69 (3). P. 52–65.

Рымбекова А.Д.

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

E-mail: nurseitova08@mail.ru

РОЛЬ РОДНОГО ЯЗЫКА В ЭТНИЧЕСКОМ СОЗНАНИИ СООТЕЧЕСТВЕННИКОВ ИЗ КИТАЯ

Аннотация. После обретения независимости одним из направлений этнодемографических процессов в Казахстане стало возвращение этнических казахов на историческую родину. Массовая миграция Кандасов привела к изменению и трансформации социально-коммуникативного пространства Республики Казахстан. В этой связи изучение проблем языковой и культурной адаптации наших соотечественников в условиях современного Казахстана приобретает особую научно-методическую актуальность и социально-политическое значение. В настоящее время отдельные аспекты этой многогранной проблемы являются предметом научных исследований различных исследовательских групп. Цель исследования в статье-разработка научных и методических основ межкультурной коммуникации, языковой и социокультурной адаптации казахских репатриантов и разработка моделей оказания им комплексной лингвокультурной и социально-психологической

поддержки и эффективной методической помощи. Основные направления исследований: рассмотреть виды социальной поддержки, обеспечивающие культурно-языковую адаптацию казахских репатриантов; определение языковой адаптации и коммуникативно-психологической интеграции представителей разных поколений наших соотечественников. Научная новизна исследования заключается в том, что с каждым годом поверхность языкового барьера, стоящего перед соотечественниками, возвращается, растет авторитет и роль казахского языка, происходит кардинальное изменение отношения местного населения к языку. В результате исследования будут изучены барьеры, с которыми сталкиваются репатрианты мира при возвращении на историческую родину, проведен сравнительный анализ барьеров, с которыми сталкиваются наши соотечественники, рассмотрены пути решения проблемы. Теоретико-методологическая основа исследования заключается в том, что в разные годы изучались разные мнения наших соотечественников, переселившихся на историческую родину, и выходило одно общее решение.

Ключевые слова: языковая политика, кровные, барьерные, социокультурная адаптация, этнодемографические процессы.

Rymbekova A.D.

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

E-mail: nurseitova08@mail.ru

THE ROLE OF THE NATIVE LANGUAGE IN THE ETHNIC CONSCIOUSNESS OF COMPATRIOTS FROM CHINA

Abstract. After gaining independence, one of the directions of ethnographic processes in Kazakhstan was the return of ethnic Kazakhs to their historical homeland. The mass migration of the Kandas people led to changes and transformations in the socio-communicative space of the Republic of Kazakhstan. In this regard, the study of the problems of linguistic and cultural adaptation of our compatriots in modern Kazakhstan is of particular scientific and methodological relevance and socio-political significance. Currently, various research groups are studying different aspects of this multifaceted problem. The purpose of this article is to develop scientific and methodological foundations for intercultural communication, language and socio-cultural adaptation of Kazakh repatriates, and to create models for providing them with comprehensive linguistic, cultural, and socio-psychological support and effective methodological assistance. The main research areas are as follows: to examine the types of social support that facilitate the cultural and linguistic adaptation of Kazakh repatriates; determining the language adaptation and communicative-psychological integration of representatives of different generations of our compatriots. The scientific novelty of the study lies in the fact that every year the surface of the language barrier facing compatriots returns, the authority and role of the Kazakh language grows, and there is a radical change in the attitude of the local population towards the language. As a result of the study, the barriers faced by the world's repatriates upon their return to their historical homeland will be examined, a comparative analysis of the barriers faced by our compatriots will be conducted, and ways to address the issue will be explored. The theoretical and methodological framework of the study is based on the fact that different opinions of our compatriots who have relocated to their historical homeland have been studied over the years, leading to a common solution.

Keywords: language policy, blood ties, barriers, sociocultural adaptation, and ethno-demographic processes.

Авторлар туралы мәлімет:

Рымбекова Алия Дюсенгалыевна, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің PhD докторанты, Астана, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Рымбекова Алия Дюсенгалыевна, PhD докторант Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Information about authors:

Rymbekova Aliya, Ph.D student at L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.